

כבוד אישה לבעלה

הרב זאב שמע

הקדמה

מערכת היחסים בין איש ואישה אמורה לכלול בתוכה גילויים של אהבה וכבוד הדדי, וכך מסכם הרמב"ם (הל' אישות פט"ו הל' יט-כ) את הדרך שבה היא אמורה להיראות, וזו לשונו:

וכן צוו חכמים שיהיה אדם מכבד את אשתו יתר מגופו ואוהבה כגופו... וכן צוו חכמים על האשה שתהיה מכבדת את בעלה ביותר מדאי... וזה הוא דרך בנות ישראל ובני ישראל הקדושים הטהורים בזיווגן, ובדרכים אלו יהיה ישובן נאה ומשובח.

האהבה והכבוד ההדדיים הם בסיס חשוב ליצירת מערכת יחסים טובה בין בני הזוג, והם נחוצים ליצירת שלום בית בין בני הזוג. האיש מצווה לכבד ולאהוב את אשתו, וכן האישה את בעלה, אך לכאורה מצאנו מספר מקומות בהלכה שמהם משתמע שחובת האישה לכבד את בעלה היא לא רק בגדר של המלצה טובה אלא שורת הדין:¹

(א) אישה מצווה לדאוג לצורכי הבעל לפני צרכיה - 'שאתה ואמך חייבים בכבוד אביך'.²

(ב) אישה פטורה ממצות כיבוד הורים - 'רשות אחרים עליה'.³

(ג) הסבת אישה בפני בעלה.⁴

(ד) בעל התובע את אשתו לדין - האם התביעה תהיה במקום הבעל משום שהאישה חייבת בכבודו?⁵

1. ועיין ערוך לנר, כריתות כח ע"א: 'בגמרא חייבין בכבוד אביו. הקשה הב"ש הא אמרין שיהא אדם מכבד את אשתו יותר מגופו? ולענ"ד לק"מ, דודאי מן הדין היא חייבת בכבודו, וכדתנן בכתובות (נט ב): אלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה וכו', ולא מצינו מלאכה שיתחייב האיש לעשות לאשתו. ומה שהביא הב"ש שיהא אדם מכבד את אשתו, לא מצינו בלשון זה משמע לשון חיוב אלא בבריית' ששינו ביבמות (סב ב) ובסנהדרין (עו ב) והמכבדה יותר מגופו וגו' עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך ע"ש דמשמע מלשון זה שמדת חסידות הוא שימחול על כבודו נגדה, אבל ע"פ הדין היא חייבת בכבודו יותר.

2. קידושין לא ע"א. עיין לקמן פרק א.

3. קידושין ל ע"ב. עיין לקמן פרק ב.

4. פסחים קח ע"ב: 'אישה אצל בעלה - לא בעיא הסיבה, ואם אישה חשובה היא - צריכה הסיבה'. ועל כך כתב הרשב"ם, ד"ה אישה: 'מפני אימת בעלה וכפופה לו'. ועי' בירור הלכה שם, ציון א; שו"ת דברי יציב, או"ח סי' ה. וכן בדברי השו"ע והרמ"א, או"ח סי' תעב סעי' ד: 'אישה אינה צריכה הסיבה אלא א"כ היא חשובה. הגה: וכל הנשים שלנו מיקרי חשובות (מרדכי ריש פ' ע"פ ורבינו ירוחם)'.
5. שו"ת יביע אומר, ח"ב חו"מ סי' ד. ועיין בשו"ת בצל חכמה, ח"א סי' ע, שדן בשאלה האם מותר לאישה לקרוא לבעלה בשמו, והכרעתו שמותר לה לקרוא בשמו. ועי' בשו"ת דברות אליהו, ח"ו סי' צא, 'בדין כבוד אישה בעלה וקריאת שמו' ומסקנתו שראוי שהאישה לא תקרא לבעלה בשמו.

במסגרת מאמר זה נרצה לברר האם המקורות התלמודיים מלמדים כי כבוד אישה לבעלה הוא מצווה בדומה לכיבוד הורים,⁶ או שמא כבוד זה הוא מעין הנהגה שחז"ל קבעו על מנת להסדיר את מערכת היחסים הזוגית. והנפק"מ שבין השיטות השונות. כדי לברר שאלה זו נעיין בשתי הסוגיות המפורשות בתלמוד⁷ הדנות בכך שאישה מצווה לקיים את רצון בעלה.

א. 'שאתה ואימך חייבים בכבוד אביך'

המקור המפורש ביותר לכך שאישה חייבת לכבד את בעלה מצוי בסוגיית כיבוד הורים (קידושין לא ע"א):

שאל בן אלמנה אחת את ר' אליעזר: אבא אומר השקיני מים ואימא אומרת השקיני מים, איזה מהם קודם? אמר ליה: הנח כבוד אמך ועשה כבוד אביך, שאתה ואמך חייבים בכבוד אביך.⁸

מתשובת ר' אליעזר עולה שאישה חייבת בכבוד בעלה. הכרעת ר' אליעזר עולה בקנה אחד עם דברי המשנה בכריתות (פ"ו מ"ט):

האב קודם לאם בכל מקום, יכול מפני שכיבוד האב קודם על כיבוד האם? ת"ל: איש אמו ואביו תיראו, מלמד ששניהם שקולין, אבל אמרו חכמים: האב קודם לאם בכל מקום, מפני שהוא ואמו חייבין בכבוד אביו.

הברייתא ביבמות (ה ע"ב) קובעת שמצוות כיבוד הורים אינה דוחה את השבת. הלכה זו נלמדת מן הפסוק (ויקרא יט, ג) 'איש אמו ואביו תיראו ואת שבתתי תשמרו'. בעלי התוספות (שם ד"ה כולכם) שואלים מדוע יש צורך בפסוק שילמד הלכה זו, הרי הבן וגם האב מצווים שניהם על שמירת שבת, ולכן הבן פטור מלהקשיב לציווי של אביו לחלל שבת. בעלי התוספות מבססים את קושייתם על סוגייתנו שהמקור להעדפת האב על האם הוא 'שאתה ואמך חייבים בכבודו', מדוע אם כן נזקקת הגמרא לפסוק אחר? וזו לשונם:

וא"ת: ולמה לי קרא בכבוד אב ואם דלא דחי שבת דבלאו קרא נמי לא דחי שהוא ואביו מזהירין על השבת כדאמר בפ"ק דקידושין (ד' לא). **גבי אביו אומר השקיני ואמו אמרה השקיני הנח כיבוד אמך ועשה כבוד אביך שאתה ואמך חייבין בכבוד אביך** וכן (ד' לב). אביך אומר השקיני ומצוה לעשות הנח כבוד אביך ועשה מצוה שאתה ואביך חייבין לעשות מצוה? וי"ל דמהכא ילפינן התם.

6. המאמר גם ידון בשאלה האם מצווה זו מדאורייתא או מדרבנן, אך על מנת למצות דיון זה יש להעמיק במקורות נוספים ואכמ"ל.

7. קידושין ל ע"ב-לא ע"א.

8. הרב אשר וייס, מנחת אשר, בראשית עמ' תכב, מתלבט אם הנימוק ש'אתה ואמך חייבים בכבוד אביך' הוא הסיבה לכך שהבן חייב בכבוד אביו יותר מכבוד אמו - בגלל שגם אמו חייבת בכבוד אביו, או שמא נימוק זה הוא רק הוכחה שכבוד אב גדול מכבוד אם אך אינו הסיבה לכך. לקמן יתבאר שחקירה זו עומדת בבסיס מחלוקת בעלי התוספות והרמב"ם. ועיין לקמן הערה 10.

9. ספר מצוות גדול, עשין ס' קיב-קיג: 'אמר לו אביו השקיני מים, ואמו אמרה לו השקיני מים, מניח כבוד אמו ועוסק בכבוד אביו תחילה, מפני שהוא ואמו חייבין בכבוד אביו. (ע"פ רמב"ם הי"ד) כדאיתא בקידושין פרק קמא (לא, א) ומשנה היא בפרק בתרא דכריתות (כח, א).

מדבריהם עולה שכבוד אישה לבעלה הוא מדאורייתא.¹⁰ וכשם שאדם מצווה להעדיף את כבוד הקב"ה על כבוד אביו, כך אישה מצווה לוותר על הכבוד הראוי לה למען כבודו של בעלה.¹¹ מדברי הרמב"ם (הל' אישות פט"ו ה"כ) נראה שאין זו מצווה מן התורה אלא מדברי חכמים, וזו לשונו:

וכן צוו חכמים על האישה שתהיה מכבדת את בעלה ביותר מדאי, ויהיה לו עליה מורא ותעשה כל מעשיה על פיו ויהיה בעיניה כמו שר או מלך מהלכת בתאוות לבו ומרחקת כל שישנא...

ה'מגיד משנה' (שם) מציין שהמקור לדברי הרמב"ם שהאישה צריכה לכבד את בעלה הוא דברי ר' אליעזר 'שאתה ואמך חייבים בכבוד אביך'. בסוף ההלכה מסביר הרמב"ם מדוע אישה צריכה לכבד את בעלה: 'ובדרכים אלו יהיה ישובן נאה ומשובח'. נראה מדבריו שאין זו מצווה אלא הדרכה ועצה טובה להביא לשלום בית. וכן מתבאר מאחרונים שונים שכאשר הרמב"ם נוקט בלשון 'צוו חכמים' כוונתו היא להדרכה של חכמים.¹²

לסיכום נראה שנחלקו בעלי התוספות והרמב"ם האם חובת האישה לכבד את בעלה היא מדאורייתא או הדרכה של חז"ל להבאת שלום בית.

ב. 'אישה אין סיפק בידה מפני שרשות אחרים עליה'

סוגיה נוספת הדנה בהיררכיה הזוגית, ובשעבוד האישה לבעלה היא דרשת חז"ל (קידושין ל ע"ב) הפוטרת אישה נשואה ממצוות כיבוד הורים, וזו לשונה:

10. מסקנה זו מתחדדת על רקע הקדמת דברי תוספות שם: 'וי"ל דכבוד הקב"ה הוי טפי בשמירת שבת מבשאר מצוות, דמעיד על המקום שברא העולם... ועוד אני ה' משמע דקאי אמורא דכתיב באב ואם ובמקדש, כלומר, מוראי למעלה ממוראכם, כדאמר במדרש והתקדשתם והייתם קדושים יכול כמוני ת"ל כי קדוש אני קדושתו למעלה מקדושתכם'. ונראה שהיסוד בדברי התוספות הוא שתכלית המצוות הוא כיבוד הקב"ה ובכל מקום שיש התנגשות בין מצוות בוחרים במצווה שיש בה כבוד גדול יותר להקב"ה. בעלי התוספות משליכים הבנה זו גם על הקדמת האב לאם. וכן כותב הרב אשר וייס בספר מנחת אשר, בראשית עמ' תכג: 'אמנם בדברי התוספות שם ביבמות... ותיצו דסברא דקידושין דאתה ואמך חייבים בכבוד אב ילפינן מהכא דלאחר דחזינן דגזירת הכתוב דכיון דאב חייב אף הוא בכבוד המקום, לכן אין צריך לשמוע בקולו לחלל השבת. ה"ה כל היכא דהוא ואחר חייבים בכבוד אב צריך לכבד האב ולא השני, ולכן אין צריך לכבד האם בשעה שצריך לכבד אב. וכ"ז ילפינן מקרא דאמו ואביו תיראו ומוכח מדברי התוספות דכבוד המקום וכבוד האב ואם חד דינא הוא ומחד קרא נפקא, וצ"ע'.

11. עי' שו"ת משפטי עוזיאל, כרך ב' יו"ד סי' לז, שהתקשה כיצד בעלי התוספות למדו מהיתור בלשון הפסוק 'אני ה' - שכשם שכולכם חייבים בכבודי מלמד שכבוד האב מתבטל מפני כבוד המקום', ניתן ללמוד שגם כבוד האם בטל מפני כבוד האב, הרי ישנן סוגיות מפורשות המלמדות שישנה מצווה עשה של הבן כלפי כל אחד מהם (קידושין לא ע"א) ובמה שונה עשה של כבוד אביו מעשה דכבוד אמו. ועי' בד קודש, הל' ממרים פ"ו ה"ב, שגם התקשה בדברי התוספות. ועי' רשימות שיעורים (רי"ד סולובייצ'יק), יבמות ה ע"ב.

12. עי' יד פשוטה, הל' נזקי ממון פ"ב ה"א-ה"ב עמ' תקכה, וכן הרב מנחם מנדל שניאורסון, קובץ הערות וביאורים, גיליון ז עמ' 112. ויש מקום לעיין בדברי הרמב"ם, הל' ברכות פ"ו ה"ט: 'ואסור לזלזל בנטילת ידים, וציוויים הרבה צוו חכמים והזהירו על הדבר', אך ייתכן ששינוי הלשון במקרה זה 'וציוויים הרבה צוו חכמים' מלמד שזהו מקרה היוצא מן הכלל. וכן בהקשר של דברי הרמב"ם בהל' אישות פ"כ הל"א שכתב: 'ציוו חכמים שיתן אדם מנכסיו מעט לבתו כדי שתנישא' עיין באוהל יוסף, לרב יוסף מולכו עמ' רעז.

איש - אין לי אלא איש, אישה מנין? כשהוא אומר: תיראו - הרי כאן שניים; א"כ, מה ת"ל איש? איש סיפק בידו לעשות, אישה אין סיפק בידה לעשות, מפני שרשות אחרים עליה. אמר רב אידי בר אבין אמר רב: נתגרשה, שניהם שווים. הברייטא פוטרת אישה נשואה ממצוות כיבוד הורים בגלל שהיא תחת רשות בעלה. שאלה מרכזית בנידון זה היא באילו אופנים התורה פטרה את האישה ממצוות כיבוד הורים. האם התורה הפקיעה את האישה הנשואה לגמרי ממצוות כיבוד הורים בגלל שהיא עסוקה בצורכי ביתה, או שמא רק שאינה יכולה להיענות לשני הציוויים? נפק"מ באישה שבעלה מוחל לה על צרכים אלו או במקרה בו היא יכולה לקיים את שניהם. בשאלה זו נחלקו הראשונים. רב אידי בר אבין מסיק שאם האישה מתגרשת הרי שהיא חייבת במצוות כיבוד הורים. וכך מסביר הריטב"א:

נתגרשה שניהם שווים - פירוש, דלא תימא כיון דנפטרה נפטרה, קא משמע לן דהדרה לחיובא.

החידוש בדברי רב אידי בר אבין לפי דברי הריטב"א הוא שלמרות שבשעה שהייתה נשואה נפטרה לגמרי ממצוות כיבוד הורים, כאשר התגרשה הרי היא חוזרת לחיובה.¹³ עולה מדבריו שאישה נשואה פטורה לגמרי ממצוות כיבוד הורים ואפילו אם יש לה אפשרות מעשית לכך. לכאורה נראה שדברי הריטב"א עולים בקנה אחד עם דברי בעלי התוספות ש'כבוד אישה לבעלה' הוא בגדר של מצווה וברגע שהאישה מתחתנת פוקעת ממנה מצוות כיבוד הורים והיא מצווה בכיבוד בעלה. לעומת זאת מהרמב"ם בפירוש המשנה (קידושין פ"א מ"ז) עולה שהפטור של אישה נשואה הוא רק מאותם דברים שאינה יכולה לקיים בגלל המחויבויות שלה לבעל, אך אם יכולה לקיים את שניהם הרי שהיא חייבת, וזו לשונו:

כל אלו ותולדותיהם חייבים הבנים זכרים ונקבות לעשות להוריהם, אלא אם כן הייתה הבת נשואה לאיש, לא יחול עליה מחובת הכבוד אלא מה שאפשר לה לעשותו עם מלאכות שהיא חייבת מן הדין לעשות לבעלה, כמו שנתבאר בכתובות.¹⁴

נראה להסביר שלדעתו מצוות כיבוד הורים ממשיכה בחיי הנישואין, אך בעוד רווקה מצווה רק בכיבוד הורים ואינה משועבדת לכל חיוב, נשואה מתוקף מערכת היחסים הממונית בינה לבעלה, משועבדת לבעלה, ושעבוד זה מפקיע את מצוות כיבוד הורים בשעה שאינה יכולה לקיים את שתי המחויבויות.¹⁵ על פי הסברו של הרמב"ם נראה לומר שגם במקרה הזה שעבודה של האישה לבעלה אינו נובע מדין כבוד הבעל אלא עניינו

13. הבנה זו בדברי הריטב"א מתחדדת לאור דברי הר"ן, על הרי"ף קידושין יב ע"א ד"ה נתגרשה, שכתב שהחידוש בדברי רב אידי הוא: 'וקמ"ל, דמשום דנשאת לא פקע חיובא מינה'. נמצא שלדעת הר"ן החידוש הוא שהחיוב הראשוני לא פקע לכן היא עדיין מצווה בכיבוד הורים, ואילו מדברי הריטב"א משתמע שהחידוש הוא שלמרות שפקע החיוב הראשוני בכל אופן בשעה שמתגרשת היא חוזרת להתחייב.

14. ועי' רמב"ם, הל' ממרים פ"ו ה"ו: 'אחד האיש ואחד האישה חייבין במורא וכבוד, אלא שהאיש יש בידו לעשות והאישה אין בידה לעשות שהרי רשות אחרים עליה, לפיכך אם נתגרשה או נתאלמנה הרי שניהם שווים'.

15. במובן זה מעמדם של ההורים מול בתם הוא שהם ראויים למצוות כיבוד הורים. ואילו מעמדו של הבעל כלפי אשתו הוא 'זכות' ממונית של ממש, ולכן ה'זכות' גוברת על ה'ראויות'.

הנהגה שהתורה או חז"ל הנהיגו על מנת להגיע לשלום בית. וכפי שכותב הרב אריאל ('חובות וזכויות בני הזוג במשפחה המודרנית', ספר 'ראויים לטוב', פ"ה), וזו לשונו: ייתכן שאפילו מעיקר הדין אין היום סמכות לבעל למנוע מאשתו לכבד את הוריה, כי אדעתא דהכי אישה נכנסת היום לחופה, שבעלה ינהג כמנהג גוברין יהודאין בימינו, שמוותרים לנשותיהם לצורך קיום מצוות כיבוד אב ואם.

סיכום

הראשונים נחלקו בהבנת הגדר של 'כבוד אישה לבעלה' האם כבוד זה במהותו הוא עניין עקרוני, מצווה מדאורייתא, שמלמדת שהיחס בין האיש והאישה הוא היררכי, בדומה למצוות כיבוד הורים, או שמקורו בציווי של חכמים. המלצה זו של חז"ל נועדה למנוע מצב של מריבות וסכסוכים תמידיים בין האיש והאישה. נראה שהלכה למעשה דעה זו יותר התקבלה. וכן נפסק¹⁶ שאישה שיכולה לכבד את אביה ואמה בנוסף לשעבודה לבעל ראוי שתעשה כך. ומדברי הרב אריאל נראה שכיום הבעל מראש מוכן לוותר על צורכי ביתו למען קיום מצוות כיבוד הורים של האישה.

16. ש"ך, יו"ד סימן רמ ס"ק יט.